

دانشگاه گیلان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی
گروه زبان و ادبیات فارسی کارشناسی ارشد
عنوان پایان نامه:

بررسی عناصر داستانی یوسف و زلیخای جامی

استاد راهنما

خانم دکتر مریم صالحی نیا

استاد مشاور

آقای دکتر عبدالله راد مرد

دانشجو

سیده مریم نظام پور

تابستان ۱۳۹۰

اظهارنامه

اینجانب بی بی مریم نظام پور دانشجوی دوره دکتری/کارشناسی ارشد رشته ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده رساله/پایان نامه **بررسی عناصر داستانی یوسف و زلیخای جامی** تحت راهنمایی مریم صالحی نیا متعهد می شوم:

- تحقیقات در این رساله/پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در رساله/پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « Ferdowsi University of Mashhad » به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی رساله/پایان نامه تأثیرگذار بوده اند در مقالات مستخرج از رساله/ پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در رساله/پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی باشد.

تقدیم بہ

ہمہ ی شیفنگان علم و دانش

بسمه تعالی .

مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان .

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: بررسی عناصر داستانی یوسف و زلیخای جامی

نام نویسنده: سیده مریم نظام پور

نام استاد(ان) راهنما: خانم دکتر مریم صالحی نیا

نام استاد(ان) مشاور: آقای دکتر رادمرد

دانشکده :	گروه:	رشته تحصیلی: ادبیات فارسی
تاریخ تصویب:	تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۶/۳۰	
مقطع تحصیلی:	تعداد صفحات:	

چکیده

در این پایان نامه عناصر داستانی منظومه یوسف و زلیخای جامی بررسی شده است. در فصل نخست عناصر داستانی از نظر فورستر و هم اندیشان او معرفی شده است. در فصل بعدی شیوه استفاده جامی از این عناصر همراه با ارائه نمونه های شعری و آمار و ارقام دقیق تحلیل شده است. شیوه داستان پردازی او در مقایسه با نظریات معاصران در زمینه داستان در برخی موارد تحسین برانگیز است و در برخی موارد کاستی هایی دارد که از شیوه های داستان پردازی معاصر دور می شود. در ادامه برای تبیین نوسانات سبکی جامی در بیان موضوعات گوناگون رابطه بین موضوع و سبک وی در سطوح ادبی و دستوری نشان داده شده است و با ارائه جدول بسامدی که اطلاعات سبکی را با تأکید بر تعداد ابیات مساوی از هربخش در بردارد، نتایج تحلیل شده است. در پایان با توجه به تأکید جامی بر اندیشه های عرفانی بن مایه ها و نمادهای عرفانی مورد بررسی قرار گرفته است. در آخر می توان گفت جامی در راستای درونمایه عرفانی خود به گزینش و چینش عناصر داستانی پرداخته است.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. عناصر داستان	
۲. یوسف و زلیخا	
۳. جامی	
۴.	تاریخ:
۵.	

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۲۰
پیشینه تحقیق.....	۲۱
فرضیه‌ها.....	۲۲
یادداشت‌ها.....	۲۳

فصل اول: کلیات

(۱) پیرنگ.....	۲۴
(۱_۱) پیرنگ داستان و ویژگی‌های آن.....	۲۴
(۱_۱_۱) زمان و سببیت.....	۲۴
(۲_۱_۱) پیچیدگی و راه حل و بحران.....	۲۵
(۳_۱_۱) معقول، منطقی، مشخص و دقیق بودن پیرنگ.....	۲۵
(۴_۱_۱) منسجم ساختن.....	۲۶
(۵_۱_۱) کنج‌کاو کردن خواننده.....	۲۶
(۲_۱) انواع پیرنگ.....	۲۶
(۱_۲_۱) پیرنگ بسته و پیرنگ باز.....	۲۷
(۲_۲_۱) پیرنگ فرعی و پیرنگ اصلی.....	۲۷
(۳_۱) شیوه‌های بسط پیرنگ.....	۲۷
(۱_۳_۱) آستانه پیرنگ.....	۲۷
(۲_۳_۱) گره (پیچیدگی).....	۲۸
(۳_۳_۱) کشمکش.....	۲۸
(۴_۳_۱) بحران.....	۲۹
(۵_۳_۱) گره گشایی و اوج.....	۲۹
(۶_۳_۱) پایان.....	۳۰
(۲) شخصیت.....	۳۰
(۱_۲) شیوه‌های شخصیت‌پردازی.....	۳۱
(۲_۲) انواع شخصیت.....	۳۲
(۱_۲_۲) شخصیت‌های پیچیده و ساده.....	۳۲

۳۳ (۲_۲_۲) شخصیت پویا و ایستا.....
۳۳ (۳_۲_۲) شخصیت‌های اصلی و فرعی.....
۳۴ (۳) گفتگو.....
۳۵ (۱_۳) لحن.....
۳۵ (۲_۳) ضرباهنگ.....
۳۵ (۴) زاویه دید.....
۳۶ (۱_۴) انواع زاویه دید.....
۳۶ (۲_۴) انواع راوی.....
۳۶ (۳_۴) شیوه‌های بیان داستان.....
۳۸ (۵) صحنه: زمان و مکان.....
۳۹ (۶) فضاسازی.....
۴۰ (۷) موضوع و درونمایه.....
۴۲ یادداشت‌ها.....

فصل دوم: بهره‌گیری جامی از عناصر داستان

۴۳ (۱) پیرنگ.....
۴۳ (۱_۱) آستانه پیرنگ.....
۴۳ (۱_۱_۱) آغاز سخن.....
۴۳ (۱_۱_۱_۱) حمد و ستایش خدا.....
۴۴ (۲_۱_۱_۱) ستایش پیامبر.....
۴۴ (۳_۱_۱_۱) مدح سلطان.....
۴۴ (۴_۱_۱_۱) شروع با بیان موضوع و درونمایه.....
۴۵ (۵_۱_۱_۱) بیان علت انتخاب.....
۴۵ (۲_۱_۱) آغاز داستان.....
۴۶ (۱_۲_۱_۱) توصیف زیبایی یوسف.....
۴۷ (۲_۱) بررسی طرح اصلی داستان.....
۴۷ (۱_۲_۱) بحران و گره‌گشایی اول.....
۴۷ (۲_۲_۱) بحران و گره‌گشایی دوم.....

- ۴۸.....(۳_۲_۱) بحران و گره گشایی سوم.....
- ۴۸.....(۴_۲_۱) بحران و گره گشایی چهارم.....
- ۴۹.....(۵_۲_۱) بحران و گره گشایی پنجم.....
- ۵۰.....(۱_۵_۲_۱) کشمکش اخلاقی.....
- ۵۱.....(۲_۵_۲_۱) کشمکش جسمانی.....
- ۵۱.....(۶_۲_۱) گره گشایی و بحران ششم.....
- ۵۱.....(۷_۲_۱) گره گشایی و بحران هفتم.....
- ۵۲.....(۸_۲_۱) نقطه اوج داستان.....
- ۵۳.....(۹_۲_۱) پایان داستان پس از نقطه اوج.....
- ۵۵.....(۱۰_۲_۱) پایان سخن.....
- ۵۵.....(۱۱_۲_۱) تقارن در داستان.....
- ۵۶.....(۱۲_۲_۱) ساختار یکپارچه داستان.....
- ۵۷.....(۱۳_۲_۱) توالی زمانی.....
- ۵۷.....(۳_۱) بررسی طرح‌های فرعی داستان.....
- ۵۷.....(۱_۳_۱) یوسف و عمه.....
- ۵۷.....(۲_۳_۱) یوسف و برادران.....
- ۵۹.....(۳_۳_۱) یوسف و بازغه.....
- ۶۰.....(۴_۳_۱) یوسف و زلیخا و زنان مصر.....
- ۶۱.....(۵_۳_۱) یوسف و زندان.....
- ۶۲.....(۶_۳_۱) یوسف و اوج گرفتن.....
- ۶۳.....(۲) شخصیت.....
- ۶۴.....(۱_۲) شخصیت زلیخا.....
- ۶۴.....(۱_۱_۲) توصیف مستقیم در شخصیت‌پردازی.....
- ۶۴.....(۱_۱_۱_۲) نژاد.....
- ۶۴.....(۲_۱_۱_۲) ظاهر.....
- ۶۵.....(۳_۱_۱_۲) موقعیت اجتماعی.....
- ۶۵.....(۴_۱_۱_۲) اخلاق.....
- ۶۵.....(۵_۱_۱_۲) احساسات.....

- ۶۶.....سن و سال (۶_۱_۱_۲)
- ۶۶.....توصیف غیر مستقیم در شخصیت‌پردازی (۲_۱_۲)
- ۶۶.....توصیف از طریق رخدادها (۱_۲_۱_۲)
- ۶۶.....ظاهر (۱_۱_۲_۱_۲)
- ۶۷.....موقعیت اجتماعی (۲_۱_۲_۱_۲)
- ۶۷.....احساسات (۳_۱_۲_۱_۲)
- ۶۸.....زیرکی (۴_۱_۲_۱_۲)
- ۶۸.....استفاده از گفتگو در شخصیت‌پردازی (۲_۲_۱_۲)
- ۶۸.....ظاهر (۱_۲_۲_۱_۲)
- ۶۸.....موقعیت اجتماعی (۲_۲_۲_۱_۲)
- ۶۸.....پیچیدگی زلیخا (۳_۱_۲)
- ۶۹.....پویایی زلیخا (۴_۱_۲)
- ۶۹.....تغییر اخلاقی (۱_۴_۱_۲)
- ۶۹.....تغییر موقعیت اجتماعی (۲_۴_۱_۲)
- ۷۰.....تغییر جسمانی (۳_۴_۱_۲)
- ۷۰.....تغییر اعتقادی (۴_۴_۱_۲)
- ۷۱.....شخصیت یوسف (۲_۲)
- ۷۱.....توصیف مستقیم در شخصیت‌پردازی (۱_۲_۲)
- ۷۲.....نژاد (۱_۱_۲_۲)
- ۷۲.....ظاهر (۲_۱_۲_۲)
- ۷۲.....اخلاق (۳_۱_۲_۲)
- ۷۲.....موقعیت اجتماعی (۴_۱_۲_۲)
- ۷۲.....توصیف غیر مستقیم در شخصیت‌پردازی (۲_۲_۲)
- ۷۲.....توصیف از طریق رخدادها (۱_۲_۲_۲)
- ۷۲.....ظاهر (۱_۱_۲_۲_۲)
- ۷۳.....اخلاق (۲_۱_۲_۲_۲)
- ۷۳.....پاک‌دامنی (۱_۲_۱_۲_۲_۲)

۷۳(۲_۲_۱_۲_۲_۲)مهربانی
۷۳(۳_۲_۱_۲_۲_۲)رازداری
۷۴(۴_۲_۱_۲_۲_۲)درایت
۷۴(۲_۲_۲_۲)استفاده از گفتگو در شخصیت پردازی
۷۵(۳_۲_۲)پیچیدگی یوسف
۷۵(۴_۲_۲)پویایی یوسف
۷۶(۳_۲)شخصیت‌های فرعی
۷۶(۱_۳_۲)برادران یوسف
۷۶(۲_۳_۲)عزیز مصر
۷۷(۳_۳_۲)دایه
۷۷(۴_۳_۲)بازغه
۷۸(۵_۳_۲)پدر زلیخا
۷۸(۶_۳_۲)عمه
۷۹(۷_۳_۲)استاد معمار
۸۰(۸_۳_۲)مالک
۸۰(۹_۳_۲)کنیزان
۸۰(۱۰_۳_۲)خواستگاران
۸۰(۱۱_۳_۲)زندانیان و زندانبان
۸۱(۱۲_۳_۲)یعقوب
۸۱(۱۳_۳_۲)قاصد
۸۱(۱۴_۳_۲)سروش غیبی و جبرئیل
۸۱(۱۵_۳_۲)کودک شیرخوار
۸۱(۱۶_۳_۲)کودکان خیرسان
۸۲(۱۷_۳_۲)مردم
۸۲(۱۸_۳_۲)زنان مصری
۸۲(۱۹_۳_۲)دو زندانی خواب دیده
۸۵(۳)گفتگو
۸۵(۱_۳)گفتگوهای زلیخا

- ۱۶..... حدیث نفس‌های زلیخا (۱_۱_۳)
- ۱۶..... حدیث نفس‌های غم‌گنانه (۱_۱_۳)
- ۱۷..... حدیث نفس‌های ملامتگرانه (۲_۱_۳)
- ۱۷..... حدیث نفس‌های شاکرانه (۳_۱_۳)
- ۱۸..... گفتگوهای زلیخا با اشیای بی‌جان (۲_۱_۳)
- ۱۸..... گفتگوی زلیخا با فلک (۱_۲_۳)
- ۱۸..... گفتگوی زلیخا با باد صبا (۲_۲_۳)
- ۱۹..... گفتگو با لباس‌های یوسف (۳_۲_۳)
- ۹۰..... گفتگوهای یوسف (۲_۳)
- ۹۲..... گفتگوهای شخصیت‌های فرعی (۳_۳)
- ۹۵..... زاویه دید (۴)
- ۹۵..... زاویه دید درونی (۱_۴)
- ۹۶..... زاویه دید بیرونی (۲_۴)
- ۹۹..... دخالت‌های راوی (۳_۴)
- ۱۰۰..... صحنه‌پردازی: زمان و مکان (۵)
- ۱۰۱..... زمان (۱_۵)
- ۱۰۱..... استفاده از قیدهای زمان (۱_۱_۵)
- ۱۰۱..... سحر (۱_۱_۱_۵)
- ۱۰۱..... شب و روز (۲_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... شب و روز و تداوم حال (۱_۲_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... شب و روز و زمان مبهم (۲_۲_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... شب و روز و طول زمان (۳_۲_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... روزگاری (۳_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... ماه و سال (۴_۱_۱_۵)
- ۱۰۲..... استفاده از توصیف (۲_۱_۵)
- ۱۰۳..... مکان (۲_۵)
- ۱۰۳..... تاثیر مکان بر شخصیت‌پردازی (۱_۲_۵)
- ۱۰۳..... فضای ملکوت (۱_۱_۲_۵)

- ۱۰۳.....(۲_۱_۲_۵) چاه
- ۱۰۴.....(۳_۱_۲_۵) دشت و نیل و لاله زار
- ۱۰۵.....(۴_۱_۲_۵) سرای عزیز
- ۱۰۵.....(۵_۱_۲_۵) غرفه
- ۱۰۵.....(۶_۲_۲_۵) مغرب
- ۱۰۵.....(۲_۲_۲_۵) تأثیر مکان بر گسترش طرح
- ۱۰۵.....(۱_۲_۲_۵) بیابان
- ۱۰۶.....(۲_۲_۲_۵) منزل زلیخا
- ۱۰۶.....(۳_۲_۲_۵) سرای جداگانه در زندان
- ۱۰۶.....(۳_۲_۲_۵) مکان‌های مؤثر بر طرح و شخصیت
- ۱۰۶.....(۱_۳_۲_۵) خانه هفتم
- ۱۰۸.....(۴_۲_۲_۵) مکان‌های کم تأثیر بر طرح و شخصیت
- ۱۰۸.....(۱_۴_۲_۵) شام و کنعان
- ۱۰۸.....(۲_۴_۲_۵) مصر
- ۱۰۹.....(۳_۴_۲_۵) مدین
- ۱۰۹.....(۶) فضاسازی
- ۱۰۹.....(۱_۶) فضاهای عاشقانه
- ۱۱۰.....(۱_۱_۶) فضاسازی با توصیف مکان
- ۱۱۰.....(۲_۱_۶) فضاسازی با بیان درونمایه
- ۱۱۱.....(۲_۶) فضاهای خشن
- ۱۱۲.....(۱_۲_۶) فضاسازی با بیان درونمایه
- ۱۱۲.....(۳_۶) فضاهای شاد
- ۱۱۲.....(۱_۳_۶) فضاسازی با توصیف مکان
- ۱۱۳.....(۲_۳_۶) فضاسازی با بیان درونمایه
- ۱۱۳.....(۴_۶) فضاهای وسوسه‌انگیز
- ۱۱۳.....(۱_۴_۶) فضاسازی با توصیف مکان
- ۱۱۳.....(۵_۶) فضاهای عارفانه
- ۱۱۴.....(۷) موضوع و درونمایه

- ۱۱۴..... ۱_۷) عشق و ویژگی های آن
- ۱۱۴..... ۱_۱_۷) غمّازی عشق
- ۱۱۵..... ۲_۱_۷) ریشه الهی عشق
- ۱۱۶..... ۳_۱_۷) بی قراری عشق
- ۱۱۶..... ۴_۱_۷) صبر در عشق
- ۱۱۷..... ۵_۱_۷) دوری در عشق
- ۱۱۷..... ۶_۱_۷) ملامت در عشق
- ۱۱۸..... ۲_۷) جور فلک و اعتماد نکردن به آن
- ۱۱۹..... ۳_۷) گذشتن از صورت رسیدن به معنا
- ۱۲۰..... ۴_۷) صبر
- ۱۲۱..... ۵_۷) توکل
- ۱۲۱..... ۶_۷) مذمت زنان
- ۱۲۲..... ۷_۷) دعا کردن
- ۱۲۲..... ۸) **حقیقت ماندی**
- ۱۲۳..... ۱_۸) عوامل افزایش حقیقت ماندی داستان
- ۱۲۳..... ۱_۱_۸) پیشینه قرآنی داستان
- ۱۲۳..... ۲_۱_۸) مطلق نبودن شخصیت ها
- ۱۲۴..... ۳_۱_۸) ذکر منبع به صورت مبهم
- ۱۲۵..... ۴_۱_۸) مکان های مؤثر بر واقع گرایی
- ۱۲۵..... ۲_۸) عوامل کاهش حقیقت ماندی داستان
- ۱۲۵..... ۱_۲_۸) اغراق در ویژگی های شخصیت ها
- ۱۲۵..... ۲_۲_۸) وجود رخدادها و کردارهای متضاد بدون زمینه سازی لازم
- ۱۲۵..... ۱_۲_۲_۸) کارهای ضدّ و نقیض زلیخا
- ۱۲۶..... ۲_۲_۲_۸) سرباز زدن عزیز از خرید یوسف
- ۱۲۶..... ۳_۲_۲_۸) مومن شدن ناگهانی کنیزان
- ۱۲۶..... ۳_۲_۸) سستی پیوند علی رخدادها
- ۱۲۶..... ۱_۳_۲_۸) خواب و خیال
- ۱۲۶..... ۲_۳_۲_۸) سروش غیبی

۱۲۶.....	۸_۲_۳_۳) گواهی دادن کودک شیرخواره.....
۱۲۸.....	یادداشتهای فصل دوم.....
فصل سوم: سبک جامی در داستان‌سرایی	
۱۳۱.....	۱) سطح ادبی.....
۱۳۱.....	۱_۱) بیان.....
۱۳۱.....	۱_۱_۱) تشبیه.....
۱۳۱.....	۱_۱_۱_۱) تشبیه مفصل.....
۱۳۲.....	۱_۱_۱_۲) تشبیه مجمل.....
۱۳۵.....	۱_۱_۲) استعاره.....
۱۳۸.....	۱_۱_۳) کنایه.....
۱۳۹.....	۱_۱_۴) اغراق.....
۱۴۰.....	۱_۱_۵) تشخیص.....
۱۴۱.....	۱_۱_۶) تمثیل.....
۱۴۱.....	۱_۱_۷) ایهام.....
۱۴۲.....	۱_۲) بدیع معنوی.....
۱۴۲.....	۱_۲_۱) تناسب.....
۱۴۳.....	۱_۲_۲) حسن تعلیل.....
۱۴۵.....	۱_۲_۳) تلمیح.....
۱۴۵.....	۱_۲_۴) تضاد.....
۱۴۸.....	۱_۳) بدیع لفظی.....
۱۴۸.....	۱_۳_۱) واج آرایی.....
۱۴۹.....	۱_۳_۲) جناس.....
۱۵۰.....	۱_۳_۲_۱) اشتقاق.....
۱۵۱.....	۱_۳_۲_۲) شبه اشتقاق.....
۱۵۱.....	۱_۳_۳_۱) تکرار.....
۱۵۰.....	۲) سطح دستوری.....
۱۵۳.....	یادداشتهای فصل دوم.....

فصل چهارم: بن‌مایه‌های عرفانی

۱۵۸.....	بن‌مایه‌های عرفانی.....
۱۵۸.....	(۱) عشق.....
۱۶۲.....	(۲) سفر.....
۱۶۳.....	۲_۱) سفر زلیخا.....
۱۶۴.....	۲_۲) سفر یوسف.....
۱۶۵.....	(۳) خواب.....
۱۶۷.....	(۴) سالک.....
۱۶۸.....	(۵) معشوق.....
۱۶۹.....	(۶) عقل.....
۱۷۰.....	(۷) پیر.....
۱۷۱.....	(۸) عدد هفت.....
۱۷۲.....	(۹) عدد چهل.....
۱۷۴.....	یادداشتها.....
۱۷۶.....	دستاورد های پژوهش.....
۱۷۹.....	منابع و مآخذ.....

فهرست نمودارها

۴۵.....	۱_ نمودار آستانه طرح.....
۷۱.....	۲_ نمودار شخصیت زلیخا.....
۷۵.....	۳_ نمودار شخصیت یوسف.....
۸۴.....	۴_ نمودار شخصیت‌های فرعی.....
۸۹.....	۵_ نمودار گفتگوهای زلیخا.....
۹۱.....	۶_ نمودار گفتگوهای یوسف.....
۹۲.....	۷_ نمودار گفتگوهای شخصیت‌های فرعی.....
۹۴.....	۸_ نمودار مقایسه شیوه‌های شخصیت‌پردازی و گفتگو.....
۱۴۸.....	۹_ نمودار سطح ادبی (بیان و بدیع معنوی).....
۱۵۴.....	۱۰_ نمودار سطح ادبی (بدیع لفظی).....
۱۵۵.....	۱۱_ نمودار سطح دستوری.....

پیش‌گفتار

داستان «یوسف و زلیخا» از داستان‌های مشهور ادب فارسی است، که به خاطر شهرتش مورد توجه بسیاری از سخن‌پردازان قرار گرفته است. اصل این داستان عبری است و با تفاوت‌هایی در جزئیات، در قرآن کریم آمده و احسن‌القصص نام گرفته است. تنها داستان قرآنی است که یک سوره کامل (سوره یوسف) به آن اختصاص پیدا کرده است. پیش از قرآن هم در تورات مفصل‌تر روایت شده است. این داستان به قلم مفسران و ادیبان زیادی با تفاوت‌هایی در جزئیات، با توجه به اصل قرآنی آن بارها بازآفرینی شده است. علاوه بر آثاری که آن را به رشته نظم کشیده‌اند، حضورش را به صورت تلمیح‌ها و اشارات ظریف در آثار ادبی بسیار دیده‌ایم، که محدود به سبک یا دوره خاص هم نیست، کاربرد فراوان داستان یوسف و زلیخا در ادبیات فارسی دلیل مهمی برای اهمیت آن است.

جامی از جمله ادیبان مشهوری است که به این داستان پرداخته است. او شاعر نویسنده و عارف مشهور قرن نهم است. وی را خاتم‌الشعرا بزرگ شعر پارسی می‌دانند (صفا، ۱۳۶۶: ۳۴۷)، که در مثنوی‌های خود تابع روش نظامی بوده است (صفا، ۱۳۵۳: ۸۷). منظومه یوسف زلیخای او، یک داستان کاملاً رمانتیک و عاشقانه است، که با وجود داشتن ریشه‌ای قرآنی و تاریخی به خاطر نوآوری‌ها و دخل و تصرف نویسنده در بخش‌هایی از ماجرا، از جذابیت و تازگی برخوردار است. بین داستانی که جامی روایت می‌کند و آنچه که در قرآن می‌خوانیم، تفاوت‌های بسیاری وجود دارد. در بازآفرینی این اثر، به دست جامی، زلیخا یک شخصیت مهم و مرکزی است، که از اول تا آخرین لحظه داستان حضور دارد و داستان بیشتر، داستان زلیخاست، این مهم‌ترین تفاوت اثر جامی با قرآن کریم است. او در هیچ کجای اثرش به منابع مورد استفاده خود، اشاره نکرده و در این باره بیشتر کلی‌گویی نموده است و به خاطر قرآنی بودن، آن را از سایر داستان‌های رایج آن زمان مثل خسرو و شیرین برتر می‌داند؛ دلیل دیگر که به این داستان روی آورده است، درونمایه عاشقانه آن است. عشق و محبت از اساسی‌ترین معانی و مباحث عرفان است. محور تمام عناصر

داستان در این منظومه به درونمایه عاشقانه آن برمی‌گردد و او از تمام عناصر داستانی و هنر خود استفاده کرده است تا این جنبه از زندگی افراد داستانش را برجسته نماید.

لازم به ذکر است که در بررسی طرح داستان و بقیه عناصر داستانی بنا را بر نظریات ادوارد مورگان فورستر، نهاده‌ایم و سعی کرده‌ایم اثر را از تشتت آرا دور نگه داریم. علت این انتخاب اولاً توجه بسیاری از نظریه‌پردازان به تئوری‌های این دانشمند گرانمایه است، دوماً این نظریه فاکتورهایی را برای بررسی عناصر داستانی ارائه می‌دهد، که به تمامی با اثر مورد مطالعه ما در این بررسی منطبق است.

در فصل اول این رساله به تعریف دقیق عناصر داستانی چون: طرح (پیرنگ)، شخصیت، گفتگو، لحن، زاویه دید، زمان، مکان، فضا سازی، موضوع و درونمایه پرداخته‌ایم، در برخی قسمت‌ها که فورستر تعریف روشنی ارائه نداده است، از نظرات پیروان او استفاده کردیم.

بعد از آن به سراغ سبک جامی در پرداخت داستان رفته‌ایم سعی کرده‌ایم کارمان فقط ارائه مثال و نمونه شعری نباشد، در مواردی هم به ارائه جدول و نمودار آمار و ارقام دقیق درباره مطلب پرداخته‌ایم، تا مخاطب بتواند نتیجه را به خوبی ارزیابی کند. در تحلیل عناصر داستان در پی پاسخ‌های دقیق و روشن برای این پرسش‌ها بوده‌ایم.

— سخن جامی چگونه آغاز می‌شود و این آستانه چه نسبتی با متن داستان و هدف جامی از سرایش داستان دارد؟

— جامی چگونه توانسته مخاطب را با متن درگیر کند؟

— آیا شروع مناسبی برای دعوت خواننده به دنیای اثر داشته است؟

برای دریافت صحیح از چگونگی عملکرد جامی در پیرنگ داستان، سعی کرده‌ایم این مسائل را روشن کنیم، که آیا داستان جامی از طرحی منسجم برخوردار است به این معنا که در چینش بحران پیچیدگی و راه حل هدفمند و آگاهانه عمل کرده است؟

— گره‌گشایی و پایان‌بندی داستان چگونه است؟

— آیا داستان به تدریج به انتهای خود نزدیک می‌شود، یا ناگهانی تمام می‌شود؟

— آیا سراسر داستان یوسف و زلیخا از استحکام منطقی یکسانی برخوردار است و از این حیث ساختاری یکپارچه دارد اگر داستان دچار کاستی‌هایی در این راستاست به چه دلیل است؟

— طرح جامی در روایت داستان یوسف و زلیخا چگونه طرحی است آیا تمام داستان را در قالب یک طرح فراگیر اصلی بازگو کرده است، یا این که می‌توان در دل طرح اصلی، داستان طرح‌های فرعی و یا حتی طرح‌های زائد و نا تمامی که ناشی از عدم دقت جامی است مشاهده کرد؟

آیا شیوه داستان‌گویی جامی خواننده را وادار می‌کند، از ابتدا تا انتها رخدادهای داستان را با انگیزه و اشتیاق دنبال کند؟

_ در پرداخت شخصیت‌ها جامی از چه شیوه‌هایی بهره برده است؟

_ کدام شیوه‌ها بیشتر مد نظر او بوده است و به چه دلیل؟

_ آیا در پرداخت همه شخصیت‌ها یکسان عمل کرده است یا نه؟

_ مهم‌ترین شخصیت داستان کیست؟

_ آیا شخصیت‌ها در طول داستان دچار تغییر می‌شوند؟

_ اگر تغییری در شخصیت‌ها صورت می‌گیرد، منطقی است و به خوبی زمینه‌سازی شده است؟
در پایان هر قسمت با رسم نمودار و تعداد ابیات سعی در نشان دادن شیوه غالب شخصیت‌پردازی، ویژگی‌های مهم شخصیت‌ها و اهمیت آن‌ها داشته‌ایم.

گفتگو از دیگر مسائلی است که به دقت بررسی کرده‌ایم. گفتگو بهترین دلیل زندگی اشخاص داستان در عرصه خیال نویسنده است. وقتی صدای شخص در داستان شنیده می‌شود، حتی اگر توضیحی از جنبه‌های گوناگون شخصیت وی در دست نباشد، بدون تردید می‌توان گفت که در داستان حضور دارد. گفتگو با توجه به اهمیتی که در شناساندن اشخاص داستان، انگیزه اعمالشان، جهان‌بینی نویسنده و درونمایه اثر دارد، از عناصر مهم داستان به شمار می‌آید. در بخش گفتگو سعی کرده‌ایم به این پرسش‌ها پاسخ مناسب بدهیم:

_ آیا گفتگوها با پردازش شخصیت‌ها و تصویری که جامی از آن‌ها ارائه داده است، هماهنگ است؟

_ آیا توانسته است، شخصیت‌پردازی جامی را تکمیل کند؟

_ گفتگوها در گسترش طرح (پیرنگ) چگونه سازماندهی شده‌اند؟

_ آیا زبان و لحن افراد در داستان با یکدیگر فرق می‌کند، به این معنی که ما تغییری در نحوه سخن

گفتن افراد با توجه به موقعیت اجتماعی، احساس و نقششان، می‌یابیم؟

_ آیا می‌شود از روی جملات و سبک و سیاق کلام، گوینده جملات یا مخاطب را حدس زد؟

در پایان هر قسمت نیز با رسم نمودار میزان گفتگوها و موضوعات آن و گویندگان و مخاطبان را نشان داده‌ایم، تا خواننده بتواند با در دست داشتن آمار و ارقام روشن دریافت‌های ما را بررسی کند

در بررسی زاویه دید به چگونگی داستان‌سرایی جامی پرداخته‌ایم و این که آیا در بیان داستان و معرفی شخصیت‌ها با توجه به زاویه دیدی که انتخاب کرده است، دچار محدودیت شده است یا خیر؟

_ به موقع از درون و بیرون شخصیت‌ها خبر داده است؟
 _ در تعریف وقایع داستان، همه جزئیات را دقیق شرح داده است؟
 _ کجا به شرح دقیق پرداخته و کجا با اشاره و خلاصه‌گویی منظور را رسانده است؟
 در این بخش هم با ارائه آمار و ارقام با توجه به شمارش ابیات، آن صحنه‌هایی را که به شرح جزئیات پرداخته شده و صحنه‌هایی که به طور خلاصه به آن اشاره شده، مشخص کرده‌ایم. به کمک این آمار و ارقام صحنه‌های مهم به راحتی معلوم می‌شوند.
 در بررسی عناصر زمان و مکان به این مسائل پرداخته‌ایم:
 _ جامی از چه شیوه‌هایی برای نشان دادن زمان داستان استفاده کرده است؟
 _ آیا زمان داستان بر منطق و طرح (پیرنگ) داستان تأثیری داشته است؟
 _ مکان در داستان به چه صورت آمده است؟
 _ آیا نام مکان‌هایی که ذکر شده، در روند داستان مؤثر است؟
 _ آیا عنصر مکان توانسته بر شخصیت‌ها و وضعیت آن‌ها تأثیر بگذارد؟ بر طرح چطور؟
 _ فضای کلی داستان چیست؟
 _ جامی از چه شیوه‌هایی برای فضاسازی مناسب در داستانش استفاده کرده است؟
 _ آیا توانسته بین فضای داستان و وقایعی که دارد اتفاق می‌افتد، هماهنگی ایجاد کند؟
 پس از آن به معرفی موضوع و درونمایه که از دیگر عناصر مهم داستان است، پرداخته‌ایم و این‌که آیا موضوع توانسته است در راستای درونمایه‌های گوناگون اثر بستر مناسب را ایجاد کند؟
 _ جامی چه قسمت‌هایی از داستان را برای بیان ایدئولوژی و نظر خود، انتخاب کرده است؟
 _ برای بیان نظرها و قضاوت‌ها و درونمایه‌ها از چه شیوه‌ای بهره برده است؟
 سرانجام در بخش پایانی فصل دوم، میزان حقیقت‌مانندی داستان جامی را بررسی کرده‌ایم و کوشیده‌ایم به پاسخ این پرسشها دست یابیم که آیا جامی توانسته است اثری خلق کند که خواننده بتواند آن را باور کند و بپذیرد؟
 _ در راستای شخصیت‌پردازی، و طرح برای دست یافتن به این مهم از چه تکنیک‌ها و شیوه‌های خاصی استفاده کرده است؟
 _ آیا تمام داستان به طور یک‌دست و یک‌پارچه، از حقیقت‌مانندی برخوردار است، در چه قسمت‌هایی این ویژگی پررنگ و در چه قسمت‌هایی این ویژگی، کم‌رنگ می‌شود؟
 یکی از مسائل مهم درباره هر اثر سبک نویسنده آن است. سبک خاص نویسنده شناسنامه اثر است. شیوه‌ای که هر نویسنده به کار می‌برد، با دنیای خاص او و گزینش‌ها و انتخاب‌هایش در

ارتباط می‌باشد. بالاخره نویسنده باید انتخاب کند که برای بیان هر بخش از سخن خود، از چه شیوه‌ای استفاده کند. سومین فصل از این پایان‌نامه درباره همین موضوع است. ما برای بررسی سبک جامی در داستان‌پردازی به بررسی سطح ادبی و دستوری در قسمت‌های گوناگون پرداخته‌ایم. به این معنی که این سطوح را در قسمت‌های مناجات با خدا، مدح پیامبر، مدح سلطان، بیان سبب تألیف، درونمایه، صحنه‌پردازی‌های هجران، روایت وقایع و شخصیت‌پردازی دقیقاً بررسی نموده‌ایم. سعی کرده‌ایم که به پاسخ این پرسش‌ها دست پیدا کنیم:

_ آیا آرایه ادبی غالب در قسمت‌های گوناگون مثل مدح پیامبر، سلطان، بیان درونمایه و شخصیت‌پردازی،... با هم فرق می‌کند؟ اگر در این باره تفاوتی مشاهده می‌شود به چه علت است؟

_ بدیع لفظی در قسمت‌های گوناگون به چه صورت است؟

_ آیا هنرنمایی جامی از لحاظ کمی و کیفی در این بخش هم مانند بدیع معنوی است؟
در قسمت بررسی نحوی جملات توجه ما بیشتر به فعل بوده و صدای نحوی که در جمله ایجاد می‌کند. کوشیده‌ایم به این پرسش‌ها پاسخ بدهیم:

_ آیا بین موضوع سخن و صدای نحوی جملات ارتباطی وجود دارد؟ و به عبارت دیگر صدای نحوی جملات با توجه به تغییر موضوع تغییر می‌کند؟

در آخرین قدم با توجه به سیطره اندیشه‌های عرفانی به این نتیجه رسیده‌ایم که لایه دیگر این اثر مباحث عرفانی است در این راستا به مسائل زیر پرداخته‌ایم:
_ بن‌مایه‌های فکری عرفانی در اثر شامل چه مواردی است؟

_ چه زمینه‌ها و رخدادهایی در اثر وجود دارد، که به تقویت این بن‌مایه‌ها کمک می‌کند؟

_ آیا شخصیت‌هایی در داستان حضور دارند که بشود آن‌ها را نمادهای عرفانی دانست که در تکمیل بن‌مایه‌های عرفانی، قابل بحث و بررسی باشند؟

امید که این بررسی توانسته باشد عناصر داستان‌پردازی جامی را به درستی شناسایی و توصیف

کند.